

BOCZ HENRIETTA NÓRA – LÁZÁR BEÁTA

KÉSZEN ÁLLSZ? – PÁLYAVÁLASZTÁSI KÉRDÉSEK AZ ERDÉLYI EGYETEMISTÁK KÖRÉBEN

Hova tovább? – teszi fel a kérdést több ezer középiskolás diák minden évben. A fiatalok életében gyermekkortól kezdve visszatérő kérdés, hogy milyen foglalkozást, szakmát szeretnének választani, azaz „mik lesznek, ha nagyok lesznek?”. Nem véletlenül, ugyanis a választott foglalkozás meghatározza az egyének társadalmi és gazdasági helyzetét, közérzetét. A jól megválasztott szakma és eredményes munkavégzés a társadalomra is pozitív hatással van. Ennélfogva ez egy fontos, meghatározó döntés a fiatalok életében, aminek meghozatala óriási teherrel és felelősséggel jár. Az, hogy ki hogyan birkózik meg a feladattal, számos külső és belső tényezőtől és azok kölcsönhatásától függhet, amelyekkel különböző pályaválasztási elméletekben foglalkoznak. A döntéshozatalban kulcsszerepet játszik a tájékozottság, illetve az eltérő motivációk. Elemzésünkben megvizsgáljuk a pályaválasztási döntéshozatal mechanizmusát, emellett az egzisztenciális, presztízs- és érdeklődési motivátorok hatását a választásnál.

Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a romániai magyar elsőéves egyetemisták milyen motivációs tényezők mentén döntenek a továbbtanulás és a választott egyetem mellett, honnan tájékozódnak a felsőoktatási intézmények kínálatáról, és mennyire tartják hasznosnak ezeket az információforrásokat. Továbbá megnézzük azt, hogy mindezek hogyan függenek össze a szülők iskolai végzettségével, a család anyagi helyzetével, valamint a döntés meg-

**... akik felkészültek
voltak egyetemválasz-
táskor, magasabb
iskolai végzettséget
terveznek a jövőben.**

hozatalakor érzett felkészültséggel. Kitérünk arra is, hogy a döntéshozatalkori felkészültségérzet hogyan befolyásolja jövőterveiket, vagyis be fogják-e fejezni a képzést, és mi a tervezett legmagasabb iskolai végzettségük. Az elemzéshez a romániai Országos Magyar Diákszövetség 2020 decemberében online gyűjtött nyomtatás kutatásának adatait használtuk fel.

Pályaválasztási döntéshozatal

■ A pályaválasztási döntést korábban egyszeri alkalomnak tekintették, ami rendszerint egész életre szólt – ezt a döntést ifjúkorban hozták meg. Például Ginzberg¹ foglalkozásválasztás-elméletében azt állította, hogy a pályaválasztás legfeljebb néhány évtizedig tart, valamint mindössze csak három periódusból áll. Az utolsó periódus, amit realiztikus választásnak nevez, szerinte már tizenhét évesen elkezdődik. Továbbá Ginzberg visszafordíthatatlannak tekinti a pályaválasztást a befektetett energia és költségek miatt.

Donald E. Super², kritizálva Ginzberg korábbi elméleteit, hangsúlyozza, hogy a pályaválasztás nem egy egyszeri alkalom, hanem egy folyamat, amely állandó fejlődést feltételez, és amely egy életen át tart, hiszen az emberek pályával kapcsolatos preferenciái, tapasztalatai és életkörülményei folyamatosan változnak. A bekövetkezett gyors társadalmi és gazdasági változások azt eredményezték, hogy ma már fontossá vált, hogy újabb és újabb kompetenciákra tegyünk szert, folyamatosan fejlesszük magunkat, hogy egész életen át tanuljunk. Ezért a pályaválasztás ma már csak egy kiindulópont, hiszen az egyén életpályája során többször kerülhet döntési helyzetekbe, és az sem ritka, ha időközben munkahelyet vagy szakmát vált.³ Emiatt néhány szerző nem is a pályaválasztás fogalmát használja, hanem például Daheim pályakijelölésnek nevezi, Super pedig pályafejlődésnek.⁴

A pályaválasztást – individuális jellegéből fakadóan – elsősorban pszichológiai nézőpontból érdemes megközelíteni, hogy különböző külső és belső tényezők kölcsönhatása hogyan befolyásolja az egyén élettervezését.⁵ A külső, azaz társadalmi tényezőkkel szociológiai megközelítésekben foglalkoznak, ahol az egyik fő kérdés, hogy a fiatalok társadalmi háttere hogyan befolyásolja a szakválasztást és egyáltalán a felsőfokú képzésig való eljutást. A gazdasági megközelítésekben a szakválasztást egy racionális befektetési döntésként értelmezik, amit a költség–haszon figyelembevételé mentén tesznek meg, valamint a szülők anyagi helyzetét is kiemelik, mint esélyegyenlőtlenség okát, amely az oktatáshoz való hozzáférésben is megmutatkozik.⁶ A tanulmányban az egyetemi képzés és szakválasztás okaival foglalkozunk, ugyanis olyan fiatalok szerepelnek a kutatásban, akik már eljutottak a felsőfokú képzésig, így nem áll módunkban azt vizsgálni, hogy milyen különbségekkel rendelkeznek azokkal szemben, akik nem tanultak tovább.

Míg korábban a pályaválasztást rendszerint középiskola végére tették, egyszeri és visszafordíthatatlan döntésnek tekintették, amely többnyire a fiatalok egész életére szólt, addig a modern pályaválasztási elméletekben egy élethosszig tartó folyamatként értelmezik. Ez állandó fejlődést feltételez, hiszen az embereknek a pályával kapcsolatos preferenciái, tapasztalatai és életkörülményei folyamatosan változnak, így az egyén életpályája során többször kerülhet döntési helyzetbe, és az sem ritka, ha időközben munkahelyet vagy szakmát vált. Ennek a megközelítésnek a legjelentősebb képviselője Donald E. Super⁷ volt, aki kriti-

zálva a korábbi felfogást, kidolgozta a pályaválasztás legátfogóbb pszichológiai elméletét, amiben a pályaválasztást a személyiségfejlődés részének tekinti, és ezen belül különböző életszakaszokat és azoknak megfelelő életszerepeket nevez meg. Szerinte a szerepekben való sikeresség helyzeti tényezőktől (társadalmi struktúra, történelmi változások, szocioökonómikus szervezetek és körülmények, iskola, közösség, család) és személyes tényezőktől (ismeretek, attitűdök, érdeklődési körök, szükségletek, értékek, teljesítmények, általános és specifikus képességek és biológiai örökség) függ.⁸

Tiedemann és O'Hara szerzőpáros az 1960-as években ugyan egyetértettek Superrel abban, hogy a szakmai fejlődést életen át tartó folyamatnak kell tekinteni, de úgy vélték, hogy a fejlődés-elméletekben elhanyagolják a döntés szerepét. Ezért Super pályafejlődés elméletéből kiindulva kidolgozzák döntési modelljüket, amelynek lényege, hogy a különböző fázisok nem követik egymást szükségszerűen lineárisan; időközben megtörténhet, hogy az egyének visszatérnek egy-egy fázishoz – amivel ők is csak azt támasztják alá, hogy a döntések nem véglegesek és nem visszafordíthatatlanok. Az ő elméletükben is fontos a tapasztalatgyűjtés, a pályán való fejlődés és beilleszkedés.⁹

A döntésemleletek másik fontos képviselője J. Lange,¹⁰ aki Superhez hasonlóan ugyancsak külső és belső tényezőket különít el, és azok kölcsönhatását hangsúlyozza. A személyi, belső tényezőknél kiemeli a különböző ismeretek fontosságát, amelyek döntési alternatívákat biztosítanak a pályaválasztás előtt álló fiatalok számára, továbbá kiemeli a képességek, értékek és motivációk fontosságát, amelyek szerinte döntési kritériumokat alakítanak ki. Lange azt is kiemeli, hogy a fiataloknak a különböző döntési szabályokkal is számolniuk kell. Ilyen lehet például az, hogy olyan szakmát válasszanak, amiből meg tudnak élni.

Első lépés a tájékozottság

■ Abból kiindulva, hogy a külső és belső tényezők kölcsönhatásban vannak, Super szerint a pályafejlődés folyamata megfelelő támogatással irányítható, így az iskola szerepe is felértékelődik.¹¹ Egy 2017-es székelyföldi kutatás szerint¹² a vizsgált középiskolás diákok fele úgy véli, hogy az egyetemek és szakmák bemutatásával a középiskola nagymértékben tudná segíteni a pályaválasztásukat; ugyan kisebb arányban, de a pályaeorientációt is megnevezik. Vita Emese¹³ kutatásában a székelyföldi és észak-erdélyi, magyar nyelven tanuló középiskolások jövőterveit vizsgálta. Kutatási eredményei szerint a diákok az egyetemistáktól kapott információkat tartották a leghasznosabbnak. Ezt Daheim is kiemeli pályakijelölés-elméletében, miszerint minden korszakban más szereplők válnak fontossá, például az egyetemről való döntésben a kortársak, ismerősök és tanárok, a szülők szerepe pedig annál inkább csökken, minél későbbi korszakról van szó.¹⁴ Az egyetemisták mellett, mint információforrást, az egyetemek platformjait és a szakbemutatókat, a nyílt napokat is hasznosnak tartják.

Lázár Beáta 2020-as kutatásában¹⁵ szintén azt vizsgálta, hogy a diákok honnan szereznek információkat az egyetemekről. Az eredmények szerint legnagyobb arányban elsősorban az egyetemi weboldalokról, majd az egyetemistáktól és ismerőseiktől. Lázár továbbá felmérte a Felvi.ro iránti igényt is, amiből egyértelműen kiderül, hogy szükségesnek tartanak egy olyan platformot, amely összegyűjti az összes romániai felsőoktatási intézmény szakkínálatát magyar nyelven.

Vita fentebb említett kutatásában¹⁶ továbbá kiemeli, hogy minél nagyobb az apa végzettsége, annál inkább csökken a tanárok és a barátok véleményének fontossága. Emellett a szülők végzettségének csökkenésével a pszichológusi szaktanácsadást is hasznosabbnak tartották, ami arra utal, hogy azon diákok, akik alacsonyabb társadalmi rétegekből származnak, jobban értékelik a szakembertől kapott segítséget.

Jánosi-Rekeczki Kata iskolatanácsadó a gyergyói középiskolásokat vizsgáló kutatásában rámutat arra, hogy a tájékozott és döntésképes diákok is bizonytalanok és szorongók, hiszen a jelenben várnak visszajelzéseket, biztosítékot arról, hogy a jövőben képesek lesznek helytállni és sikereket elérni a munkaerőpiacon.¹⁷

Számít a gazdasági tőke?

■ Az egyik szociológiai megközelítés a tőkeelmélet, ami elsősorban Bourdieu-höz¹⁸ köthető. Szerinte nem csak a gazdasági tőke bír jelentős befolyással, hanem a társadalmi és a kulturális tőke is, amelyek végső soron gazdasági tőkévé is átkonvertálhatóak. Például a kapcsolatok és az otthonról hozott kulturális előnyök, mint a bővebb szókincs és tágabb műveltség, jobb karrierlehetőségekhez vezethetnek. Bourdieu szerint az alacsonyan iskolázott szülők gyerekei alpból kisebb arányban vesznek részt felsőoktatásban, mivel kevesebb kulturális tőkét birtokolnak.

Boudon¹⁹ az iskolai életutat döntési sorozatokként értelmezi, amelyek különböző iskolai szintek előtt következnek be, és amelyek során változó súllyal jelennek meg a különböző befolyásoló tényezők. Szerinte a kulturális erőforrások inkább az alacsonyabb iskolai szinteken számítanak, amikor azonban a fiatalok és szüleik a felsőoktatási képzés kiválasztásáról döntenek, a család anyagi helyzete és a diák motivációi válnak elsődlegessé. Ezzel szemben a teljesítményt vizsgálva Mare²⁰ úgy véli, hogy az egyetemi továbbtanuláskor a diákok társadalmi-gazdasági háttérének nincs akkora jelentősége, ugyanis az alacsonyan képzett és rosszabb anyagi helyzetben lévő szülők gyerekei már korábbi iskolai szinteken lemorzsolódnak. Erdélyi vonatkozásban Csata Zsombor is hasonló következtetésre jut,²¹ vagyis a származás magyarázó ereje az alacsonyabb iskolai szintektől a magasabbak irányába csökken, ugyanakkor továbbtanuláskor az anyagi helyzet inkább az alacsonyabb szinteken számít, a szülők végzettsége pedig a diákok felsőfokú képzésének megválasztásakor. Veres Valér és Papp Z. Attila 2015-ös kutatásában²² is gyenge kapcsolatot vél felfedezni a társadalmi háttér és a felsőfokú továbbtanulás között.

A munkanélküliség elkerülése

■ Az oktatási expanzió bekövetkeztével egyre több lehetőség nyílt az alacsonyan iskolázott szülők gyermekeinek továbbtanulására, azonban ez újabb egyenlőségeket eredményezett.²³ Az egyre növekvő felsőfokú végzettséget szerzők számával párhuzamosan a munkaerőpiaci verseny is növekszik, így azok, akik kimaradnak a felsőoktatásból, alacsonyabb eséllyel indulnak a munkaerőpiacon. A diákok és szüleik költségei is megnövekszenek, ha nem akarnak alulmaradni ebben a versenyben.²⁴ A népszámlálási eredmények alapján Romániában a kétezres évekre (2002–2011) lelassult az oktatási expanzió, csupán 15 szá-

zalékot bővült a beiskolázott egyetemi hallgatók száma, mind országosan, mind az erdélyi magyarok körében, aminek fő oka az iskoláskorú népesség csökkenése. Továbbá a 2002-es adatokhoz képest az esélyegyenlőség sem javult, 2015-re azonban az expanzió elérte a vidéken élőket is.²⁵

Dániel Botond²⁶ a Babeş–Bolyai Tudományegyetem szociális munka szakján végzetek továbbtanulási motivációit vizsgálva azt találta, hogy minél későbbi kohorszról van szó, annál jellemzőbb volt az a motívum, miszerint felsőfokú végzettséggel könnyebb állást találni. Ez az oktatási expanzió növekedésével is magyarázható, ugyanis minél elterjedtebb és elérhetőbbé vált az oktatás, a munkaerőpiacon is annál inkább megnövekedett a verseny, így egyre fontosabbá vált a felsőfokú végzettség megszerzése.²⁷ Jancsák és Polgár²⁸ kutatásában egyenesen azt találták, hogy a diákok továbbtanulásának legerősebb motívuma a munkanélküliség elkerülése, majd ezt követi a karrierépítés célja és a szülők továbbtanulásra vonatkozó elvárása.

Egzisztencia, presztízs vagy érdeklődés kérdése a pályaválasztás?

■ Kispálné és Vincze kutatásában tíz motívumot különít el, amelyeket három kategóriába sorol: egzisztenciális, presztízs és érdeklődés motívációk. Kutatásukban a diákok továbbtanulásának legerősebb motiváló tényezője a várhatóan magasabb fizetés, amelyet az egzisztenciális kategóriába soroltak, majd ezt egy presztízmotiváció követi, miszerint fontos volt számukra, hogy diplomájuk legyen. A harmadik motívum, hogy felsőfokú végzettséggel könnyebb állást találni, mint anélkül, ezt szorosan követi egy érdeklődésmotívum, miszerint a foglalkozás, ami érdekli őket, felsőfokú végzettséget igényel.²⁹

Dániel Botond fentebb említett kutatásában³⁰ átveszi Kispálné és Vincze motívummodelljét, azonban ő elkülöníti az ifjúsági korszak meghosszabbítására vonatkozó motívumokat. Kutatásában azt az eredményt kapta, hogy minél magasabb a szülők végzettsége, annál erősebbek a presztízmotívumok a továbbtanulási döntésben, azonban a kapcsolat meglehetősen gyenge. Továbbá a szülők magasabb iskolai végzettsége jelentősen korrelál a korszakváltás motívumaival. Ez Gábor Kálmán tézisét támasztja alá, miszerint a továbbtanulással meghosszabbított ifjúsági korszak a középosztálybeli fiatalokra jellemző inkább.³¹ A fiatalok ifjúságuk meghosszabbítást azzal tudják elérni, ha benne maradnak az iskolarendszerben. Az erre irányuló szándék fennállhat amiatt is, mert még nem tudják, mihez szeretnének kezdeni, milyen foglalkozásban képzelik el magukat, vagy egyszerűen még nem akarnak dolgozni, és inkább a diákéveket élveznék még, ugyanis az több szórakozási lehetőséget nyújt, mint ha egyből munkába állnának.³² Ez feltehetően a középosztály fiataljaira jellemző, mivel ők azok, akik inkább megengedhetik maguknak anyagilag.

A vizsgált minta bemutatása – erdélyi magyar elsőéves hallgatók

■ Tanulmányunkhoz a 2020-ban megvalósított *Egyetemisták jövőképkutatása* felmérés adatait használtuk fel, amelynek súlyozott adatbázisába 1065 erdélyi magyar hallgató került be. Azonban a pályaválasztásra vonatkozó kérdések csak az elsőéveseknek szóltak, így jelen dolgozatban csak az elsőéves hallgatókat vizsgáljuk. Az adatbázist intézményekre és évfolyamokra súlyoztuk, így a mintába a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyarul tanuló kolozsvári diákjai, a

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári, marosvásárhelyi és csíkszeredai diákjai, a Partiumi Keresztény Egyetem, valamint a Marosvásárhelyi George Emil Palade Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány és Technológiai Egyetem magyarul tanuló diákjai kerültek. Az alapképzés, a mesterképzés és az osztatlan képzés első évét egybevéve összesen 438 elsőéves hallgató szerepel a mintában, azonban nem minden elsőéves válaszadó jutott el a pályaválasztás kérdéstömbig. A tisztítás következő lépése tehát az volt, hogy töröltük azokat az eseteket, amelyekben nem érkezett válasz az általunk vizsgált kérdésekre. A tisztítás és a súlyozás következtében összesen 194 eset maradt a mintában, akik alapképzésen és osztatlan képzésen tanulnak. Az alábbi táblázatban (1. táblázat) láthatjuk a válaszadók szociodemográfiai jellemzőinek megoszlását.

Szociodemográfiai jellemzők		Százalékos eloszlás (%)	Válaszadók száma (n)	
Egyetem	BBTE	53,8	194	
	EMTE	24,6		
	MOGYE	13,5		
	PKE	8,1		
Nemi eloszlás	Férfi	26,7	191	
	Nő	73,3		
Életkori eloszlás	18-19 év	81,6	194	
	20-25 év	18,4		
Lakhely település típusa	Város	20,3	180	
	Megyeszékhely	38,1		
	Község	27,5		
	Falu	14,1		
Család havi összjövedelme	1500 lej alatt	11,8	163	
	1501-3000 lej között	31,4		
	3001-4500 lej között	20,4		
	4501-6000 lej között	15,8		
	6000 lej fölött	20,6		
Szülők végzettsége	apa	alapfok	34,4	180
		középfok	46,1	
		felsőfok	19,5	
	anya	alapfok	30,5	163
		középfok	45,2	
		felsőfok	24,3	

1. táblázat. A válaszadók szociodemográfiai jellemzői

Amint fentebb említettük, az elsőéves hallgatók négy különböző, erdélyi felsőoktatási intézmény diákjai, akiknek több mint fele (53,8 százaléka) Kolozsváron, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen tanul, ezt követik 24,6 százalékkal a

Sapientia EMTE három karának hallgatói, majd a marosvásárhelyi orvosi egyetem diákjai, végül a partiumi hallgatók. Nemi eloszlás szempontjából a válaszadók háromnegyede nő (73,3 százalék), negyede férfi (26,7 százalék). A válaszadók több mint fele (58,4 százalék) városban vagy megyeszékhelyen él. Állandó lakhely szerint a legtöbb válasz azokból a megyékből érkezett, ahol a legtöbb magyar lakik. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a legtöbb magyar anyanyelvű személy Hargita megyében él, ezt követi Maros és Kovászna, majd Bihar, Szatmár, Kolozs, Szilágy és Brassó. A mintában Kolozs megyéből arányaiban többen szerepelnek, mint Biharból és Szatmárból a népszámlálási adathoz viszonyítva.³³

A következő két jellemző kiemelten fontos lesz a kutatás további részében, hiszen elemi háttérváltozónak használjuk mind a család összjövedelmét, mind a szülők legmagasabb végzettségét. A hallgatók családjai összjövedelmének eloszlása szempontjából legtöbben az 1501-3000 lej közötti összeget jelölték meg (31,4 százalékban). Ezt közel egyforma arányban követi 20,6 százalékkal a 6000 lej fölötti és 20,4 százalékkal a 3001-4500 lej közötti összjövedelem. A válaszadók családjai közül 11,8 százalék él 1500 lej alatti összkeresetből, és 15,8 százalékuk 4501-6000 lej közöttiből.

A szülők végzettségét tekintve a legmagasabb a középfokú szint, mind az apáknál, mind az anyáknál, azaz a szakiskola vagy a középiskola elvégzése érettségivel, illetve a technikum vagy posztliceum befejezése diplomával. Ezt követi az alacsony végzettségi szint (apák esetében 34,4%, míg anyáknál 30,5%), amely a 8. osztály vagy annál kevesebb, illetve a szakiskola vagy középiskola elvégzését jelenti, de érettségi diploma nélkül.

Mitől függ a pályaválasztás?

■ Kutatásunkban arra keressük a választ, hogy mennyire voltak felkészültek és tájékozottak az elsőéves hallgatók, amikor még középiskolásként meghozták azt a döntést, hogy melyik felsőoktatási intézményben és milyen szakon szeretnének továbbtanulni. Emellett azt is megvizsgáljuk, hogy mi motiválta őket a továbbtanulásra, milyen befolyásoló tényezők alapján választottak pályát maguknak. Ezeket mind olyan szociodemográfiai háttérváltozók tükrében, mint a család összjövedelme vagy a szülők legmagasabb végzettsége. A fentebb bemutatott pályaválasztási szakirodalom vizsgálata után az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztuk meg:

Q1. A diákok társadalmi háttere hogyan differenciálja a továbbtanulási és az egyetemválasztási motivációikat?

Q2. Mennyire jellemző az, hogy akik ifjúságuk meghosszabbítása miatt folytatják felsőfokú tanulmányaikat, inkább magasabb társadalmi rétegekből származnak, az alacsonyabb társadalmi rétegek fiataljai pedig inkább azért tanulnak tovább, hogy könnyebben találjanak munkát, és magasabb fizetésük legyen?

Q3. Az információátadásban mennyire van szerepe a családnak és az iskolának, és ez hogyan változik a szülők iskolai végzettségének és anyagi helyzetének tükrében?

Q4. Milyen hatással vannak az információszerezési lehetőségek a diákok felkészültségére, valamint a felkészültségérzet hogyan befolyásolja a továbbtanulási és szakképzési motivációkat?

Q5. A diákok továbbtanulással kapcsolatos jövőterveire mennyire van hatás az, hogy mennyire voltak felkészültek, amikor a jelenlegi egyetemüket választották?

A következőkben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Pályaválasztási motiváció

■ Az első két kutatási kérdés a motiváció kérdéskörét járja körbe: Miért mennek a diákok egyetemre? Mi motiválja őket? A munkanélküliség elkerülése, a presztízs, vagy így akarják meghosszabbítani ifjú éveiket? Mennyire függ össze a pályaválasztási motiváció a család anyagi helyzetével? Az alábbiakban ezeket vizsgáljuk.

1. ábra. A felsőoktatásban történő továbbtanulás motívumainak átlagértéke

Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a diákok miért jönnek egyetemre. Egytől ötig terjedő skálán vizsgáltuk meg a motivációs tényezőket, amely alapján a továbbtanulás mellett döntöttek. (1. ábra) Az állítások átlagértékei szerint leginkább az játszott szerepet a döntésükben, hogy ha felsőfokú végzettséget szereznek, akkor könnyebben találnak maguknak állást (átlag=4,33), vagy a foglalkozás, ami érdekelt, felsőfokú végzettséget igényelt (átlag=4,10), valamint személyesen fontosnak tartották, hogy egyetemet végezzenek (átlag=4,09).

Kispálné és Vincze (2009) nyomán ezt a három motívumot az egzisztenciális, érdeklődés- és presztízsmotívumok csoportjába soroljuk. Dániel Botond (2013) doktori értekezésében azonban ezek mellé egy új motívumot is beemel: az ifjúsági korszak meghosszabbítását („Nem akartam dolgozni, inkább tanultam volna még”). Ennek nyomán a faktorelmezés során mi is három tényezőt vettünk

figyelembe: presztízs és egzisztenciális faktor, (1) ifjúsági korszak meghosszabbítása faktor (2) és érdeklődés faktor (3). Ebben az esetben a presztízs és az egzisztenciális faktor nem különült el egymástól, mint Dániel (2013) elemzésében. Ennek lehetséges magyarázata lehet a folyamatos oktatási expanzió, ami által a felsőoktatás már kevésbé számít kiváltságnak, inkább elvárásnak és szükségnek, ahol a presztízs és az egzisztenciális motívumok egybeolvadnak. Erre enged következtetni az is, hogy a legnagyobb átlagértéket az a motívum kapta, miszerint felsőfokú végzettséggel könnyebb állást találni, ami Dániel (2013) kutatásából kiderül, hogy egyre fontosabb, minél későbbi kohorszot vizsgált.

Az alábbi faktoranalízis (2. táblázat) az esetek varianciájának 61,69 százalékát magyarázza. A KMO érték 0,799, ami jó értéknek számít a faktoranalízis szempontjából, a Bartlett teszt pedig 0 valószínűséget ad a változók függetlenségére vonatkozóan. A kommunalitás értékek 0,553 és 0,934 között mozognak, átlaguk 0,734, ami utal a faktorok és a változók közötti szoros kapcsolatra. A forogás után a következő faktorszerkezetet kaptuk:

I. Presztízs és egzisztenciális faktor	
Úgy gondoltam, hogy felsőfokú végzettséggel könnyebb állást találni, mint nélküle	0,774
Fontos volt nekem, hogy diplomám legyen, hogy egyetemet végezzek	0,749
Úgy gondoltam, hogy majd magasabb lesz a fizetésem, ha egyetemet végzek	0,728
Azért, mert úgy gondoltam, hogy a felsőfokú végzettségűeket jobban megbecsülik a társadalomban	0,695
A szüleim, családom elvárta, hogy egyetemet végezzek	0,553
II. Ifjúsági korszak meghosszabbítása faktor	
Nem akartam dolgozni, inkább tanultam volna még	0,801
Nem lett volna munkám, inkább eljöttem tanulni	0,791
Nem akartam még dolgozni, szerettem volna élvezni a diákéveket	0,703
Még nem tudom pontosan, hogy mi szeretnék lenni, és úgy gondoltam, hogy az egyetem alatt lesz időm eldönteni, hogy milyen foglalkozást szeretnék űzni	0,609
III. Érdeklődés faktor	
A foglalkozás, amely érdekelt, felsőfokú végzettséget igényelt	0,934

2. táblázat. Továbbtanulási motívumok faktorok szerint

Ezután szignifikanciavizsgálatot készítettünk a motivációs faktorokkal és a diákok szociodemográfiai jellemzőivel. A faktorok szerint nincs kapcsolat az ifjúsági korszak meghosszabbítása, valamint az érdeklődés faktorok és a társadalmi háttér között, egyedül a presztízs/egzisztenciális faktor esetében beszélhetünk társadalmi háttér szerint meghatározott kapcsolatról. Az ifjúsági korszak

meghosszabbításánál kiemelhetünk a négyből három motívumot, ahol kapcsolat mutatkozik a társadalmi háttérrel. Az hogy nem akartak még dolgozni, helyette szeretnék volna élvezni a diákéveket, inkább azokra jellemző, akiknek családja magasabb átlagos havi jövedelemmel rendelkezik ($p=0,027$). Az hogy nem akartak dolgozni, inkább tanulnának még, szintén a magasabb jövedelemmel rendelkező családok gyerekeire jellemző ($p=0,001$); azoknál a családonál, ahol minimálbérből élnek, a motívum átlagértéke mindössze 1,70 egy egytől ötig terjedő skálán. Ugyanennél a motívumnál szignifikáns kapcsolat mutatkozik a szülők legmagasabb iskolai végzettségével (édesapa esetében $p<0,001$, édesanya esetében $p=0,011$), meglepő módon azokra a diákokra jellemző leginkább, akiknek szülei alacsonyán képzettek (édesapa esetében az átlag 4,32, édesanya esetében 3,68), majd ezt követik a magasan képzett szülők gyerekei. Az a motívum, miszerint „Még nem tudom pontosan, hogy mi szeretnék lenni, és úgy gondoltam, hogy az egyetem alatt lesz időm eldönteni, hogy milyen foglalkozást szeretnék űzni” szignifikáns kapcsolatban áll a család anyagi helyzetével; akik jobb anyagi helyzetben vannak, inkább jellemző rájuk ($p<0,001$). Tehát azok a diákok, akikre jellemzőek az ifjúsági korszak meghosszabbításának motívumai, többnyire jobb társadalmi helyzetből származnak, ugyanis csak ők engedhetik meg maguknak, hogy konkrét jövőtervek nélkül kezdjenek el tanulni. Egy ilyen döntés az alacsonyabb anyagi helyzetű diákok számára nagyon költséges és kockázatos lenne. Kivételt képez az a motívum, miszerint „Nem akartam dolgozni, inkább tanultam volna még”, mert ez az alacsonyán képzett szülők gyerekeire is jellemző lehet, amiatt, mert társadalmi helyzetenként mást-mást jelenthet ez a motívum. Valaki dönthet így akkor, ha szeretné kitolni a diákéveit a munkakerülés és szórakozás miatt, de dönthet így azért is, mert szerinte továbbtanulás nélkül alacsonyabbak az esélyei a munkaerőpiacon. Tehát akárcsak az egzisztenciális és presztízs motívumoknál, itt is felmerül a kétértelműség. A presztízs/egzisztenciális faktor esetében nincs kapcsolat családi összjövedelem szerint, az apák ($p=0,001$) és az anyák ($p=0,012$) legmagasabb iskolai végzettsége szerint azonban van. A legnagyobb átlag az alacsonyán képzett szülők gyerekeinél figyelhető meg (édesapa esetében az átlag 4,69, édesanya esetében 4,30), ezt követik a magasan képzett szülők gyerekei, s aztán a közepes képzettséggel rendelkező szülők gyerekei. Külön motívumonként vizsgálva kiemelném, hogy annál a motívumnál, hogy „A szüleim, családom elvárta, hogy egyetemet végezzek” szintén a legalacsonyabban képzett szülők gyerekei értékelték nagyobbra, vagyis a 8 osztállyal és annál alacsonyabb végzettségű szülők gyerekei, ezt leszámítva a magasabb végzettségek irányába növekszik a tendencia (apák és anyák esetében is $p=0,003$).

Informális informálódás

■ Harmadik kutatási kérdésünk a tájékozottságra irányul, vagyis arra, hogy az elsőéves hallgatók honnan informálódtak, mielőtt meghozták a döntést, illetve ebben milyen szerepet játszott a szülők végzettsége. Az alábbi táblázatban (3. táblázat) jól látható, hogy honnan informálódtak leginkább a választott felsőoktatási intézmény kínálatáról: az egyetemi honlapokról (61,4%), az azonos szakon tanuló egyetemistáktól (57,1%), a barátoktól (46,2%) és a hasonló szakmában dolgozóktól (42%). Ezzel ellentétben a diákok több mint fele nem vette igénybe a középiskolásoknak szóló pályaaorientációs szolgáltatásokat, mint az is-

kolapszichológust, pályaorientációs tanácsadót vagy a Felvi.ro egyetemkereső platformot.

	Nagyon hasznos / eléggé hasznos (%)	Félig-meddig / kevésbé hasznos (%)	Egyáltalán nem hasznos (%)	Nem vette igénybe (%)
Egyetemi honlapok	61,4	27	1,3	10,4
Barátok	46,2	36,1	1,3	16,4
Szüleim	32,6	43,3	1,3	22,7
Azonos szakon tanuló egyetemisták	57,1	14,2	0	28,7
Iskolában történő tájékoztatás, előadások, szakbemutatók	35,8	27,7	2,8	33,8
Tanáraim	34,2	27,4	6,5	37,5
Egyetemi nyílt napok	36,1	21,6	2,4	39,9
Hasonló szakmában dolgozó ismerősök	42	16,9	0	40,2
Osztálytársaim	15,4	33	4,6	47,1
Osztályfőnököm	15,6	27,9	8,2	48,2
Szüleim ismerősei	19,2	23	5	52,7
Felvi.ro	29,9	11,6	2	56,5
Pályaorientációs tanácsadás	13,2	12,2	4,1	70,5
Iskolapszichológus, tanácsadó	9,9	7,2	6,1	76,7

3. táblázat. Informálódási források és azok hasznossága

A további lehetőségek – mint nyílt napok, a tanárok, az iskolai népszerűsítés és a szülők – egyformán oszlanak meg. Következtetésképpen elmondható, hogy a diákok jobb szeretnek informálisabb, közvetlenebb helyekről (egyetemistáktól, barátoktól, szakmabeliektől), illetve saját kutatás (egyetemi weboldalak) során gyűjteni információkat a döntéshozatal előtt. A szülőktől való informálódást 75,9 százalékuk ítélte hasznosnak. A következőkben azt nézzük meg, hogy ez összefüggésben van-e a szülők végzettségével.

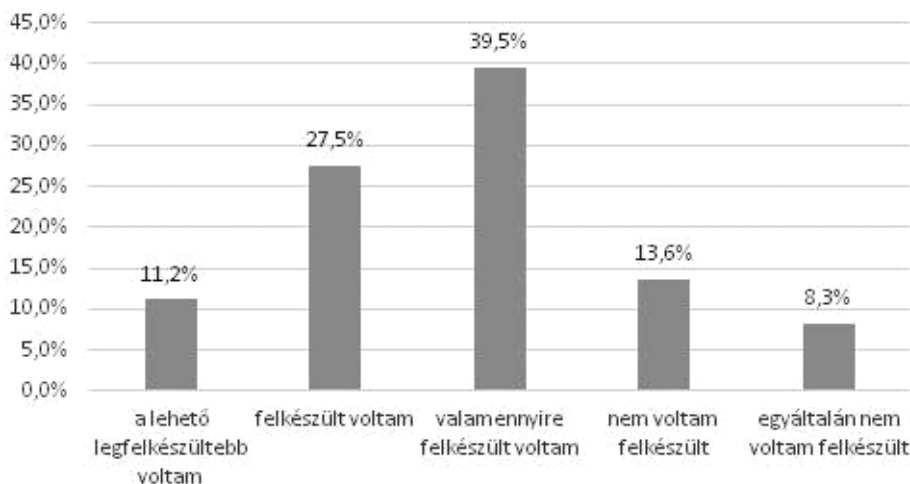
A lenti táblázatban (4. táblázat) láthatjuk, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők esetében gyerekeik nagyobb mértékben veszik igénybe a segítségüket, és azt rendszerint hasznosabbnak is találják, mint azok a diákok, akiknek a szülei alacsonyabban képzetek.

		Képzés szintje	Nagyon hasznos / eléggé hasznos (%)	Félig-meddig / kevésbé hasznos (%)	Egyáltalán nem hasznos (%)	Nem vette igénybe (%)	Szig.
Szülőktől informálódás	Apa legmagasabb végzettsége	alapfok	28	47,4	3,5	21,1	0,037
		középfok	24,4	43,6	0	32,1	
		felsőfok	41,2	50	2,9	5,9	
	Anya legmagasabb végzettsége	alapfok	27,8	44,4	3,7	24,1	0,005
		középfok	27,3	40,3	1,3	31,2	
		felsőfok	38,1	54,7	0	7,1	

4. táblázat. Szülőktől való informálódás a szülők legmagasabb végzettsége szerint

Mélyvíz: felkészültnek érzik magukat a pályaválasztási döntéshozatalkor?

■ Kisiskolás korában mindenkitől megkérdezik, mi szeretne lenni, ha majd nagy lesz. A válaszok zöme olyan áhított szakmák, amelyekkel a gyermek először találkozik akár a való életben, akár a filmvászonon. Ezek az álmok azonban nagyban módosulhatnak, amikor végzősként a továbbtanulás, illetve a pályaválasztás a kérdés. Hiszen már nem csak az érdeklődés, de több tényező mentén döntenek a fiatalok, mint a megélhetés, a sikerszakmák, a társadalmi behatások. Megkérdeztük az elsőéves hallgatókat, hogy mennyire érezték magukat felkészültnek a döntéshozatal pillanatában, azaz a középiskola alatt vagy az érettségi után (2. ábra).

2. ábra. Felkészültségérzet szakválasztáskor (n=189)

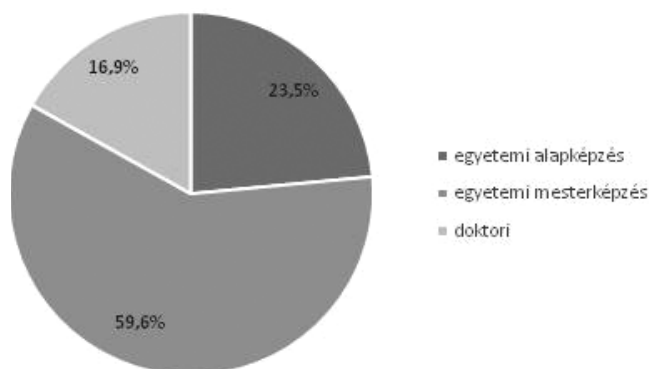
A negyedik kutatási kérdésben arra keressük a választ, hogy a tájékozottság hogyan hatott a felkészültségérzetre, illetve a felkészültség érzete hogyan befolyásolta a továbbtanulási motivációt. A 2. ábrán láthatjuk, hogy a megkérdezett-

tek közel 80 százaléka valamennyire vagy teljesen felkészült volt a döntés meghozatalakor, míg 20 százaléka nem vagy egyáltalán nem volt felkészült. A felkészültségérzet szignifikáns kapcsolatban áll a család átlagos havi jövedelmével ($p=0,030$) és az apák végzettségével ($p=0,038$), bár a kapcsolat eléggé gyenge. A jövedelem szerint minél magasabb a család átlagos havi jövedelme, annál magasabb a felkészültségérzet is, kivéve a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező szülők esetében ($n=19$), ugyanis ők bizonyultak mindenki közül átlagosan a legfelkészültebbnek (átlag=3,98), viszont az ő esetükben a legnagyobb a szórás értéke, azaz 1,254, míg a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők (átlag=3,27) szórásértéke 0,973. Az apák legmagasabb végzettsége szerint az alapfokú végzettséggel rendelkezők gyerekei a legfelkészületlenebbek (átlag=2,90), majd ezt követik a felsőfokú végzettségűek (átlag=3,08), s végül a középfokú végzettségűek, akik átlagosan a legfelkészültebbek (átlag=3,34). Az édesanyák esetében nincs szignifikáns kapcsolat a felkészültségérzettel.

A továbbtanulási motívumok közül az ifjúsági korszakváltás kitolásáról szóló motívumok állnak kapcsolatban a felkészültségérzettel. A faktorváltozó szerint a szignifikanciaszint $<0,001$, ami arra utal, hogy minél jellemzőbbek ezek a motívumok, annál alacsonyabb a felkészültségérzetük. Ez nem meglepő, hiszen ezek a motívumok főleg arról szólnak, hogy még nem igazán rendelkeznek konkrét célokkal, csupán szeretnének egyetemisták lenni és munkavállalás helyett továbbtanulni.

Diploma után

■ A válaszadók akadémiai jövőterveinél azt kérdeztük meg, hogy be szeretnék-e fejezni a jelenlegi képzésüket, illetve terveznek-e továbbtanulni, vagy az alapképzési diploma elérése a cél. Arra a kérdésre, hogy be fogják-e fejezni a jelenlegi képzésüket, szinte mindenki (93%) azt válaszolta, hogy igen, időben, és nem tervezik azt sem, hogy halasztanák a vizsgát vagy évet fagyasztanának. A maradék 7 százalék úgy válaszolt, hogy vagy nem fogják befejezni, vagy szeretnének szakot váltani, vagy befagyasztanának egy-két évet. A 3. ábrán látható, hogy a diákok több mint fele, 59,6 százaléka szeretne mesterképzést is végezni, további 23,5 százaléka a doktorit is elvégezné, és mindössze 16,9 százaléka véli úgy, hogy az alapképzés lesz a legmagasabb végzettségük.

3. ábra. Tervezett legmagasabb iskolai végzettség ($n=164$)

A tervezett legmagasabb végzettséget megvizsgáltuk a szakválasztás meghozatalakor érzett felkészültség tükrében. A felkészültségérzet szignifikáns kapcsolatban áll a diákok továbbtanulási terveivel ($p=0,002$). Akik csak az alapképzést tervezik legmagasabb végzettségnek, azok esetében volt a legalacsonyabb a felkészültségérzet (átlag=2,74), aztán ez fokozatosan növekszik a mesterképzés (átlag=3,21) és a doktorképzés (átlag=3,67), mint tervezett legmagasabb végzettség irányába.

Összegzés

■ A tanulmányban az erdélyi magyar felsőoktatásban részt vevő elsőéves hallgatók pályaválasztási döntésmechanismusát vizsgáltuk, olyan tényezők mentén, mint a motiváció, a felkészültségérzet és a különböző társadalmi háttérváltozók. Az elemzett minta egy 2020-as nagymintás erdélyi magyar hallgatói kutatás azon része, amelyben csak az elsőéves hallgatók szerepelnek. A vizsgált alanyok tehát a lekérdezéskor már túl voltak az egyetemválasztáson, ezért olyan kérdésekre is kitértünk, amelyek a tanulmányi jövőterveikkel vannak kapcsolatban. Emellett a tanulmány arra is kitért, hogy a döntés meghozatala előtt honnan informálódtak, és ebben a tájékozottságban milyen szerepe volt a családnak, illetve az iskolának.

A tanulmány első részében megvizsgáltuk a pályaválasztási elméleteket, majd a tájékozottságot és a társadalmi, illetve gazdasági háttérrel mint befolyásoló tényezőt az erdélyi magyar fiatalokra vetítve, ezután pedig a továbbtanulási motívumokkal foglalkoztunk bővebben. Ezekkel az elemzés során faktorelemzést végeztünk, amely eredményeképp három faktor különült el. Dániel³⁴ valamint Kispálné és Vincze³⁵ nyomán a következőképpen osztályoztuk ezeket: presztízs- és egzisztenciális faktor, ifjúsági korszak meghosszabbítása faktor, valamint érdeklődésfaktor. A diákok számára a legjellemzőbb továbbtanulási motiváció, hogy felsőfokú végzettséggel könnyebb állást találni. Ez jól kapcsolatba hozható az oktatási expanzióval, ugyanis a továbbtanulás egyre elérhetőbbé és népszerűbbé válása miatt sokkal nehezebb felsőfokú végzettség nélkül elhelyezkedni, ugyanis egyre nagyobb a verseny a munkaerőpiacon, így azok hátrányba kerülnek, akik nem annyira képzettek. Tehát annak ellenére, hogy az oktatási expanzió miatt szélesebb közönség számára nyílik lehetőség a továbbtanulásra, ezzel párhuzamosan akik tényleg nagyon alacsony társadalmi közegekből származnak, azok számára csak csökkenteni az esélyegyenlőséget, és növelni a költségeket (Gábor & Jancsák, 2004). Az eredmények szerint, akik továbbtanulnának alapképzés után, inkább magasabb társadalmi háttérrel rendelkeznek, mint azok, akik csak az alapképzést tervezik elvégezni; ehhez hasonló eredményt kapott 2015-ös kutatásában Veres és Papp Z. is.

Az információforrások igénybevétele és hasznosságuk pozitív megítélése függ a társadalmi helyzettől, ugyanis azok, akik hasznosabbnak vélik a családjuktól származó információkat, többnyire jobb társadalmi helyzettel rendelkeznek. Megfigyelhető, hogy azok számára, akik rosszabb társadalmi háttérrel rendelkeznek, megnövekedik az iskolában történő támogató gyakorlatok fontossága; ezt mutatja Vita 2017-es kutatása is. Felmerül azonban a kérdés, hogy az iskolák egyáltalán mennyire biztosítanak tanácsadói, pályaaorientációs programokat a diákok számára, mivel a válaszadók 70 százaléka nem vette ezeket igénybe.

A kutatás nem tért ki arra, hogy egyáltalán kaptak-e ilyen jellegű lehetőséget, vagy csak nem éltek vele, ezért ez a kérdés nyitott maradt.

A szakmai jövőterveikről pozitívan nyilatkoztak a válaszadók, hiszen többségük be szeretné fejezni jelenlegi képzését, sőt a mintában szereplő hallgatók több mint fele mesterképzést is kezdene diploma után. A tervezett legmagasabb iskolai végzettség összefüggésbe hozható az egyetemválasztáskor érzett felkészültséggel, hiszen azok, akik úgy nyilatkoztak, hogy felkészültek voltak, magasabb iskolai végzettséget terveznek a jövőben.

Következtetésképpen elmondható, hogy a pályaválasztást jelentősen befolyásolja a munkaerőpiacon való jövőbeli elhelyezkedés esélyének növelése, azaz a legerősebb motívum a továbbtanulás kapcsán a munkanélküliség elkerülése. Ezek egzisztenciális és presztízs-faktorok, amelyek a magasabb és az alacsonyabb társadalmi helyzetű hallgatóknál is egyaránt fontosak. Az ifjúsági korszak meghosszabbításáért történő továbbtanulás inkább a jobb társadalmi helyzetű fiataloknál mutatkozik meg, mivel ők könnyebben megengedhetik maguknak azt, hogy még konkrét jövőtervek nélkül kezdenek el egyetemet, szemben az alacsonyabb társadalmi helyzetű társaikkal, akiknél ez a döntés kockázatos lehet. Egy másik érdekes kérdést a felkészültség érzete hozott be, hiszen elgondolkodtató az, hogy egy alig huszonéves mennyire tudja meghatározni, mivel szeretne foglalkozni akár egész életében, akár pályakezdőként. Itt is érvényesül az az elv, hogy aki jobban megfontolta, azaz felkészültebb volt a döntés meghozatalakor, az jobban kitart a választott képzés mellett, be szeretné fejezni a jelenlegi tanulmányait, és nagy részük folytatná is azt magasabb szinten.

■ JEGYZETEK

1. Eli Ginzberg – Sol Ginsburg – Sidney Axelrod – John L. Herma: *Occupational choice*. Columbia University Press, New York, 1951.
2. Donald E. Super: *A theory of vocational development*. *American Psychologist* 1953. 5 sz. 185–190. (A továbbiakban Super 1953)
3. Hegyi-Halmos Nóra: *Mi a pálya? Az iskolai pályaaorientáció szerepe és gyakorlata a hazai gimnáziumokban*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2018. (A továbbiakban Hegyi-Halmos 2018)
4. Hegyi-Halmos 2018.
5. Hegyi-Halmos 2018.
6. Nagy Iuliana Kristina: *Továbbtanulási és intézményválasztási motivációk a Partiumi régió határmenti térségében*. BBTE, Kvár, 2015.
7. Super 1953.
8. Zakar András: *A szakmai életút kutatásának főbb tendenciái*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: sectio paedagogica et psychologica* 1989. 31 sz. 23–31.
9. Kenderfi Miklós: *Pályaaorientáció*. Szent István Egyetem Kiadó, Bp., 2011.
10. Hegyi-Halmos 2018.
11. Jánosi-Rekeczki Kata: *Végzős középiskolások pályaválasztását meghatározó tényezők vizsgálata, fókuszban a pályaválasztási érettséggel és a koherencia érzettel*. *Gyergyói Szemle* 2018. 1 sz. 55–82. (A továbbiakban Jánosi-Rekeczki 2018).
12. Geréb László: *A középiskola és az érettségi szerepe a jövőtervezésben – Kutatási jelentés*. NSKI Kiadó, Székelyudvarhely, 2017.
13. Vita Emese: *Erdélyi magyar középiskolások jövőtervei, különös tekintettel a továbbtanulás feltételeire*. *Kisebbségi Szemle* 2017. 4 sz. 93–112. (A továbbiakban Vita 2017)
14. Hegyi-Halmos 2018.
15. Lázár Beáta: *Hogyan választanak egyetemet a romániai magyar középiskolások? – A Felvi.ro egyetembön-gésző elemzése*. BBTE, Kvár, 2020.
16. Vita 2017.
17. Jánosi-Rekeczki 2018.
18. Pierre Bourdieu: *Az iskolai kiválóság és a francia oktatási rendszer értékei*. In: Meleg Csilla: *Iskola és társadalom*. I. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs, 1996. 25–52.
19. Raymond Boudon: *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. Wiley-Interscience, New York, 1974.
20. Robert Mare: *Social Background and School Continuation Decisions*. *Journal of the American Statistical Association* 1980. 75. kötet, 370. sz. 295–305.
21. Csata Zsombor: *Iskolázottsági esélyegyenltlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében*. *Erdélyi társadalom* 2004. 2. évf. 1. sz. 99–132.

22. Veres Valér – Papp, Z. Attila: *A szakválasztás és az iskolai kompetenciák társadalmi háttere és motivációi, nemzetiség szerint, a kolozsvári tudományegyetem diákjai körében.* Erdélyi Társadalom 2015. 13. évf. 2. sz. 35–64.
23. Lukács Péter: *Iskolarendszerek a fejlett tőkés országokban.* In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba: *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben.* Belvedere Meridionale, 1996. 28–72.
24. Gábor Kálmán: *Globalizáció és ifjúsági korszakváltás.* In: Uő – Jancsák Csaba: *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben.* Belvedere Meridionale, 2004. 28–72. (A továbbiakban Gábor 2004)
25. Veres Valér: *A romániai magyarok oktatási esélyegyenlőségei és a felsőoktatási expanzió, a népszámlások alapján.* In: Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna: *Szülőföldön magyarul.* Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 187–214.
26. Dániel Botond: *A Babeş–Bolyai Tudományegyetem szociális munka végzetteinek szakmai életpálya-vizsgálata az oktatástól a munkaerőpiacig.* BBTE, Kvár, 2013. (A továbbiakban Dániel 2013)
27. Gábor 2004.
28. Jancsák Csaba – Polgár Zsuzsanna: *Középiskolások továbbtanulási motivációi és jövőorientációi.* Új Ifjúsági Szemle 2010. 8 évf. 3 sz. 27–34.
29. Kispálné-Horváth Mária – Vincze Szilvia: *Végzős középiskolások továbbtanulással kapcsolatos motivációi, döntései és az azokat befolyásoló tényezők.* Új Pedagógiai Szemle 2009. 59 évf. 12. sz. 57–73.
30. Dániel 2013.
31. Gábor Kálmán: *Ifjúsági korszakváltás.* Tézisek. Új Ifjúsági Szemle 2009. 5. sz. 61–82.
32. Jancsák Csaba: *Az ifjúsági korosztályok korszakváltásában.* Új Mandátum Könyvkiadó, 2013.
33. Erdélystat, 2019: *Népesedési perspektívák Erdélyben: 2011-2031. A magyar anyanyelvűek számának és arányának várható alakulása.*
34. Dániel 2013.
35. Kispálné és Vincze 2009.

